

ХҒТАР 03.20.00

**ЕРТІС-ПАВЛОДАР ӨңІРІНДЕ ТӘРКІЛЕУ НАУҚАНЫ БАРЫСЫНДА
ЗАРДАП ШЕККЕНДЕР ТАҒДЫРЛАРЫ ТАРИХЫНАН****Каримова Анара Еркеновна^{1*}**

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар. E-mail: ake073@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3246-2272>

*Автор–корреспондент

Түйіндеме. Аталмыш мақалада XX ғасырдың 20-30-шы жылдардағы ұжымдастыру саясаты аясында тәркілеу науқанына қатысты Кеңес үкіметінің солақай саясатының барысы қарастырылған. Мұрағаттық деректерді алға тарта отырып Ертіс-Павлодар өңіріндегі бай және кулак тәрізді атауға ілінген адамдардың тағдырына әсер еткен заңнама актілері мен құқықты таптау мәселелері назарға алынды. Бүгінгі таңда тарихи ғылымның дамуы бұрын тиым салынған мұрағаттық деректерді талдап, ғылыми айналымға енгізуді мүмкін етеді. Мақалада келтірілген мұрағаттық құжаттар округтік және аудандық билік органдардың қабылдаған шешімдерін іске асыру барысында қарапайым адамға қалай әсер еткенің көруге және осы солақай саясаттың қаншалықты кер әсер тигізгенін түсінуге мүмкін етеді. Байлар мен кулактарды негізгі қауіпті әлеуметтік топ ретінде жою мақсатын іске асыру үшін әртүрлі қисынсыз іс-әрекеттер орын алғаны жайлы мәселелерді тың деректер негізінде қарастырып отырмыз.

Кілт сөздер: Тәркілеу, Ертіс-Павлодар өңірі, ұжымдастыру, егін жинақтау науқаны, бай, кулак, Кеңес үкметі, репрессия, таппен күрес.

МРНТИ 03.20.00

**ИЗ ИСТОРИИ СУДЕБ, ПОСТРАДАВШИХ В ХОДЕ ПОЛИТИКИ
РАСКУЛАЧИВАНИЯ В ПАВЛОДАРСКОМ ПРИИРТЫШЬЕ****Каримова Анара Еркеновна^{1*}**

¹Кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет. Казахстан, Павлодар. E-mail: ake073@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3246-2272>

*Автор–корреспондент

Аннотация. В данной статье рассмотрена позиция и решения Советского правительства в рамках активного проведения в жизнь мероприятий, обусловленных политикой коллективизации 20-30-х годов XX века. На примере архивных документов показано влияние законодательных актов центральных органов власти, окружных и районных исполнительных комитетов на жизнь и судьбы баев и кулаков, как социально чуждых советской власти социальных групп. В статье использованы архивные материалы Павлодарской области, которые позволяют проследить реальный ход событий раскулачивания и коллективизации в районах и аулах области. На основе ранее

не изученных архивных данных рассмотрены и проанализированы противоправные действия советской власти в отношении байства и кулачества, как социально чуждого элемента для советского общества.

Ключевые слова: раскулачивание, Павлодарское Прииртышье, коллективизация, хлебозаготовительная кампания, бай, кулак, советская власть, репрессия, классовая борьба.

IRSTI 03.20.00

FROM THE HISTORY OF THE DESTINIES SUFFERED DURING THE POLICY OF DISPOSSESSION IN THE PAVLODAR IRTYSH REGION

Karimova Anara Yerkenovna¹

¹Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Pavlodar Pedagogical University. Kazakhstan, Pavlodar. E-mail: ake073@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3246-2272>

*Correspondent author

Annotation. This article examines the position and decisions of the Soviet government in the framework of the active implementation of measures due to the policy of collectivization of the 20-30s of the twentieth century. On the example of archival documents, the influence of legislative acts of central authorities, district and district executive committees on the lives and destinies of the Bais and Kulaks, as social groups alien to the Soviet government, is shown. The article uses archival materials of the Pavlodar region, which allow us to trace the real course of events of dispossession and collectivization in the districts and villages of the region. On the basis of previously unexplored archival data, the illegal actions of the Soviet government in relation to the baity and kulaks, as a socially alien element for Soviet society, are considered and analyzed.

Keywords: Confiscation, Irtyshev-Pavlodar region, collectivization, matchmaking, campaign, bai, kulak, Soviet power, repression. class struggle.

Қысқашы. Қазіргі таңда тәркілеу мәселесі өзекті тақырыптар қатарына жататыны сөзсіз, себебі Республикалық комиссия жұмысы аясында негізгі мақсат кінәсіз адамдарды ақтау болып отырғаны мәлім. Бұл мәселені зерттеушілер тек азаматтық борыш ретінде қарастырып қоймай, мемлекеттік маңызы зор қадам деп таңғанымыз жөн болады деген ойдамыз. Ерекше атап кететін жәйт - ол өңірлік мұрағат қорларындағы мәліметтерді комиссия жұмысы аясында анықтап, сыни тұрғыдан саралауға, ғылыми айналымға енгізуге мүмкіншілік берілгені жайлы, яғни өңірлік тарихтағы олқылығы бар тақырыптарды толықтыруға жаңа серпіліс берілгені сөзсіз. КСРО-да 1928-1932 жылдары жүргізілген ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру барысында мемлекеттік саясаттың бағыттарының бірі шаруалардың антисоветтік түсініктерін басып-жаншу және соған байланысты «таптық күрес» науқаның алға тарту болғаны тарихи ақиқат. Байлар мен кулактарды негізгі қауіпті әлеуметтік топ ретінде жою мақсатын іске асыру үшін әртүрлі қисынсыз іс-әрекеттер орын алды, мысалы, жалдамалы еңбекті пайдалану фактілері, белгіленген мөлшерден артық малдың саны анықталған жағдайда «үштіктер» адамдарды жер және азаматтық құқықтарынан, елдің

шалғай аудандарына көшіруге құқылы болғаны хақ. Нәтижесінде, мемлекет қабылдаған шешімдерге адамдар қарсылық білдіріп, қаржылық тұрғыдан әл-ауқаты жоғары ауыл тұрғындарын негізгі оппозициялық топ ретінде қарастырғаны мәлім.

Материалдар мен әдіснама. Негізгі материал ретінде осы мәселе бойынша зерттеу жүргізіп жүрген авторлар мен Павлодар облысының мұрағат құжаттары пайдаланды.

Әдіснамалық негізі ретінде ғылыми ізденістің осы бағыты үшін объективтілік пен тарихилық ғылыми танудың дәстүрлі диалектикалық әдісі қолданылды. Тарихи материалды зерттеудің аталмыш әдістемесін қолдану оған хронологиялық дәйектілікке және тарихи құбылыстардың себеп-салдарлық байланысына сәйкес талдау жүргізуге мүмкіндік етті.

Аталған жалпы ғылыми әдістемеден басқа тарихи материалды ғылыми талдаудың қосымша мамандандырылған әдістері, сондай-ақ статистикалық ақпаратты талдау, құжаттың контент-талдауы, арнайы және жалпылама топтардың мінез-құлық себептерін ашуға мүмкіндік беретін мінез-құлық әдісі сияқты пәнаралық әдістер қолданылды.

Талдау. Тәркілеу – 1920-1930 жылдардағы КСРО-дағы бай-шонжарларды, кулактарды тап ретінде «жоюға» бағытталған саясат.

Қарастырып отырған кезеңнің анықтамасына сәйкес, «иеліктен айыру» термині нормативтік актілерде кеңінен репрессивті шара ретінде қолданылады, себебі барлық үкіметтік органдардың шешімдері оларды басшылыққа алып отырғанын көреміз. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеудің әртүрлі түрлерімен таптық, әлеуметтік және мүліктік қуғын-сүргінге ұшырату сипаттамалары ұжымдық болып табылады және репрессия түрін жазалау ретінде пайдаланғаны анық.

Зерттеу нәтижелері. Аталмыш тақырып зерттеушілер тарапынан жоғары қызығушылыққа ие, бірақ кеңестік биліктің тоталитарлық саясатын қарастыру және сараптау тұрғысынан мұрағаттық деректерді кеңінен пайдалануға жол берілмегені баршамызға мәлім. Ал XX ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап ұжымдастыру саясатының барысы мен салдарын зерделеп, мәселенің бетпердесін ашып, көрсетуге тырысқан ғалымдардың бірі К. Нұрпеисов пен Г.Ф. Дахшлейгер болғаны мәлім. Олар «История крестьянства Советского Казахстана» атты еңбегінде ұжымдастыру барысын, оның мақсатын, қазақ халқының отырықшылыққа көшу үрдісін және аталмыш шешімдердің халықтың әлеуметтік-экономикалық ахуалына әсерін қарастырғаны мәлім. (Дахшлейгер, Нурпеисов, 1985).

Егемендік алғанға дейін бұл тақырып кеңестік идеология тұрғысынан зерттелді, онда зерттеушілер биліктің солақай саясаты туралы үндемеуге немесе кездейсоқ сөйлеуге мәжбүр болды. Бұл кезеңді зерттеудегі серпіліс XX ғасырдың 90-шы жылдарында болғаны хақ, ол кезде тарихшы ғалымдар орасан зор мұрағаттық деректерге сүйене отырып, аталмыш оқиғаның ауқымы және салдары жағынан қасіретін көрсетуге тырысты. Ұжымдастыру проблемасына алғашқылардың бірі болып республиканың бетке ұстар тарихшы-ғалымдырымыз М.К. Қозыбаев, К.А. Алдажұманов, Ж.Б. Абылхожин ерекше назар аударды. Анықталған және зерттелген материалдарға сүйене отырып 1930-1931 жылдары жер аударған кулактардың саны 312 178 адамды құрағаны және бірінші санатқа жататын 66 421 кулактар отбасы, ал екінші санаттағы 60 080 отбасы туралы мәліметтер келтірілген. Соңымен қоса, Ресей және Орта Азиядан Қазақстанға әртүрлі өңірлерден қоныс

аударған 282 376 адамдар жайлы мағлұмат кездеседі. Кейінгі жылдары Қазақстанға қоныс аудару жалғасқаны мәлім.

Егемендік алған соң бұл тақырыпты қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, салт-дәстүріне, болмысына қалай әсер етіп, салдарың егжей-тегжей ашып көрсете алған ғалымдырдың бірі Т. Омарбеков болып табылады. (Омарбеков, 1994). Зерттеушінің тың деректері республика тарихшылары және жалпы жұртшылық үшін үлкен оқиға болғаны есімізде, себебі Т. Омарбековтың келтірген мәліметтерінде ұжымдастыру жылдарындағы республика басшылығында тұрған Ф.И. Голощекиннің әрекеттері зұлмат қасірет деп таңып білген және әшкерелеп жария еткен сәт болғаны ақиқат.

КСРО-дағы, соның ішінде Қазақстандағы ашаршылық қасіретінің себептері туралы шетелдік зерттеушілер де жаза бастады, бұл жерде Р. Конквесттің "Жатва скорби", Сара Камерон (Cameron, 2018), Роберт Киндлер (Kindler, 2018), Никколо Пианчиолла (Pianciolla, 2011), Изабель Охайон (Ohayon, 2013) жұмыстарын атап өткен жөн. Алғашқы екі жұмыс қырғи қабақ соғыстың ортасында - КСРО мен Батыс державаларының қарама-қайшылығы кезінде пайда болды. Сондықтан олар сол идеологияның айқын көрінісі екені хақ. Соңғы жылдары посткеңестік мемлекеттердегі ашаршылық мәселесін зерттеу тақырыбын алған шетелдік ғалымдардың бірі неміс тарихшысы Роберт Киндлер болып табылады, ол өзінің «Сталиндік көшпенділер: Қазақстандағы билік пен ашаршылық» атты еңбегінде батыс тарихнамасында бұрын қабылданған нұсқаулардан алыстап, адамдардың тұрмыстағы шынайы өміріне назар аударады. Ол оқырман алдында көшпенділер мен қоныс аударушы шаруаларға қатысты мемлекеттің қарама-қайшы саясатының түрлі аспектілерін, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық акцияларды - «Кіші Қазан» саясаты, бай мен кулактарды тәркілеу, нан және ет дайындау, ұжымдастыру, қуғын-сүргін, седентеризация, әскери-саяси іс-әрекеттерді (көшпенділердің көтеріліс қозғалысы, оларды жаншып басуы және т.б.) ашып көрсетуге тырысты, соңымен қатар әлеуметтік-демографиялық мәселеге назар аударды, яғни, тұрғылықты жерінен тыс жаппай көші-қон, жаппай ашаршылық, халық санын қысқаруы, дәстүрлі әлеуметтік құрылымдарды жою дегендей.

Өз халқының тарихын объективті білу әркімге қажет, әсіресе қоғамда қоғамдық сананы жаңарту процесі жүріп жатқанда. Осындай күрделі тақырыпты зерделеуде жауаптылық өте зор екенің ұмытпағанымыз жөн, әсіресе шет елдің мамандарына немесе осы тақырыпты зерттеп жүрген ғалымдар үшін жергілікті трагедиялар жоқ, себебі тарихта жалпыадамзаттық даму бар екендігін ұмытпағанымыз жөн. Жекелеген аймақтағы апаттар мен адамдардың қиыншылықтары бір елдің шекарасында қала алмайды. Сондықтан КСРО-да қайта құрудың алғашқы жылдарында шетелдік тарихшылар мен әлеуметтанушылардың еңбектерінің пайда болуы заңдылық екені хақ.

Енді өңір тарихын зерттеп жүрген ғалымдардың еңбектеріне назар аударсақ. Ұжымдастыру себептері, бай мен кулактарды тәркілеу процесі туралы ішінара мәліметтер А.Л. Захаренко, Б.К. Косаяков, В.К. Мерц «История Павлодарского Прииртышья» атты еңбегінде кездеседі. Павлодар Ертіс өңірінің демографиялық процестерін зерттеген З.А. Сабденбекованың диссертациялық жұмысында мұрағат деректерінің едәуір мәліметтері келтірілген.

Құнды мәліметтер В.Д. Болтинаның «Немыслима без архива жизнь. Сборник статей и очерков» атты жинағында келтірілген, себебі, мұнда 1929-1932 жылдар аралығындағы ауыл шаруашылығын жоспарлау мен басқарудағы қателіктердің кесірінен орын алған шығындар қарастырылған. Құжаттарда ауыл тұрғындарынан азық-түлік ресурстарын тәркілеу негізінде индустрияландыруды табысты жүргізу үшін

мемлекеттік саясатта әкімшілік-репрессиялық әдістердің басымдылығы орын алғанын айқын көреміз.

Соңымен, Қазақстандағы ұжымдастыру бойынша қолда бар әдебиеттерді талдау негізінде, аталмыш тақырыптың әлі күнге дейін тиісті деңгейде, әсіресе өңірлік жағдайға қатысты мәліметтер әліде жарық көрмегені туралы қорытынды жасауға болады. Бұл күрделі мәселе зерттелсе де ашылмаған қырлары, әсіресе өңірлік деректік негізде баршалық десек артық емес.

Мақаланы дайындау барысында түрлі дереккөздер пайдаланылды - статистикалық материалдар, жылдық есептер, кеңестердің стенограммалары, іс жүргізу құжаттары, мерзімді баспасөз. Нақты материалдың едәуір бөлігі Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатының қорларынан алынған.

Ертіс-Павлодар өңірінде, сондай-ақ бүкіл ел бойынша бай мен кулактарға қарсы күрес Кеңес өкіметінің қаулыларына сай 1928 жылдан басталғаны мәлім. Кеңес өкіметінің саясаты жекелеген азаматтардың мүдделерін ескермеді, ол ең алдымен кеңес қоғамының мұраттарына қызмет еткені баршамызға мәлім. Сондықтан, тек байлар мен кулактар ғана емес, сонымен қатар орта шаруалар санатына жататын туыстары да тәркілеуге ұшырады. Келесі мұрағаттық дерек осы айтылған жайттарға нақты дәлел: *«Жалоба. Гражданина Дмитрия М. Касмамока, пос. Украинки, Урлютубской вол., Павлодарского уезда, Семипалатинской губернии.*

Мне 35 лет, женат, 4 детей, из них трудоспособных – 1, хозяйство: 1 бык, 2 лошади, 3 коровы, 10 баранов, 4 года служил Николаю и 2,5 года в Красной Армии. Нисколько не был против бедных, да я держал батрака, но у меня не было другого выхода, потому что был членом сельсовета и уполномоченным по землеустройству» (ГАПО, 10: 155). Көптеген құжаттарда кеңестік билікке қарсылық білдірді деген немесе оппозициялық топқа жатады деген негіз болмаса да, билік алдын-ала шешім қабылдап, адамның құқығын таптағаны жайлы мәліметтер баршылық, келесі хаттамадан алынған үзінді соған дәлел:

«В Ы П И С К А Из протокола №1 Заседания Комиссии по проведению экспроприации и высылки крупных баев при Павлодарском Окрисполкоме. От 15-го сентября 1926 года. Под председательством Кадочкина при секретаре Заитове. КАБЫЛБАЕВ Мухан. Проживает в Кызыл-Агачевском районе. В переводе на крупный имеет 228 голов скота. Инвентаря: сенокосилку, плуг, бричку, сепаратор, трашпанку. Посева 10 десятин. Сенокоса 10 десятин. Пользуется трудом 2-х наемных рабочих. Едоков 10. Хозяйство оседлое. Влиятельный бай. В 1928 году привлекался к ответственности за укрытие объектов обложения, часть скота конфискована. Предложить: Райуполномоченному выяснить социально-имущественное положение Кабылбаева за эксплуатацию бедноты и родовое влияние, а также собрать на него сведения компрометирующего характера. Подлинный за надлежащими подписями: Выписка верна: Секретарь.» (ГАПО, 157: 193).

Осы құжаттарды саралай отыра аталмыш науқанның сипаты халықтың арасында кен тараған «шаш ал десе, бас алады» деген нақыл сөзге сай жүргізілді деген түсінік басым болады. Әрбір ауылда, елді-мекенде міндетті түрде тәркілеуге ілінетіндей тізім жасалу тиіс болғаны туралы жұмысты атқару міндеті болғанын келесі хат де делелдей түседі: *«Информация тов. Асылбекова о поездке в Павлодарский район. По приезде в РИК все советские и партийные работники отсутствовали в канцелярии, все были командированы по проведению кампании в аулах. Заместитель Председателя Рика пользуясь днем отдыха уехал домой в город. Нужно сказать, что работники*

достаточно не уяснили задачу, поставленную партией. Например: Председатель Сельскохозяйственного товарищества коммунист совершенно не в курсе вопроса и никакого интереса не проявил. Разъяснительная кампания в общем протекает слабо. Заседания членов Аулсовета в аулах №2,3,4 не созывались, причиной этому является полевая работа. Большинство из них находится на полевых работах. В силу чего большинство из них не знает о декрете. Не проводились собрания членов Союза Кошчи, ограничивались лишь созывом людей, находящихся в хозяйственных аулах, в том числе, и членов Союза Кошчи, и поэтому созыв специальных собраний членов Кошчи считали излишними. На проводимых собраниях количество мужчин составляет около 5-6%, и при том, стариков. И получается, что проводятся чисто женские собрания.

В ауле №3 члены совета состоят из двух противных групп. На заседаниях и собраниях участвует лишь одна группировка, составляющая большинство Советов и сторонников Председателя. По отзыву секретаря Ячейки меньшинство совета являются сторонниками баев, поэтому приглашение их на собрание считают не нужным. На вопрос о наличии байства в ауле секретарь ответил, что он сообщит официально. После переезда в другой аул секретарь скрылся от нас, и мы его найти не могли. При проверке лиц, подлежащих конфискации в ауле, где он проживал, мы выяснили одного бая подпадающего под конфискацию. Проверая, в присутствии председателей аулсоветов и Союза Кошчи в №3 и 4-го аула, книгу постановлений заседания, оказалось, что со дня перевыборов в ауле №3 не было проведено ни одного заседания аулсовета. В ауле №4 всего было проведено одно заседание. Вопросы самообложения, сельскохозяйственный налог, назначение центра аулсовета, место аульной школы, благоустройство обсуждались выдуманными ими /Президиума/ аулсовета. ПОСТАНОВИЛИ: Отмечая слабость хода подготовительной кампании предложить:

1. Всем уполномоченным и районным организациям усилить ход подготовительной и разъяснительной кампании, имея ввиду поставленную задачу правительством – оживление работы Советских и общественных организаций /Кошчи/.

2. Созвать полные заседания Аулсоветов, собрания Союза Кошчи и заседания общественных организаций, где детально обсудить декрет о конфискации и вопросы, связанные с проведением конфискации, уделяя внимание на роль низовых Советов из членов Союза Кошчи.

3. Ввиду слабости проводимой кампании считать необходимым командирование членов Комиссии и Ответственных Окружных работников для усиления подготовительной работы товарищей Звонарева, Нурмакина в Сейтеновский и Теренгульский районы, Варламов в Кызыл-Агачевскую, Кадочкина по приезде этих товарищей командировать, товарищей Асылбекова и Ахтямова в Баянаульский район.» (ГАПО, 157: 185-187). Кеңес үкіметінің асыра сілтеуі жеке меншік құқығына нұқсан келтірумен ғана емес, сонымен бірге адамдардың көзқарастарына тыйым салумен де байқалды.

Тоталитарлы қысым жағдайында адамдар тығырықтан шығудың жолын іздеуге мәжбүр болды және басымды көпшілігі өз мүлкін арзан бағаға сатуға немесе туыстар мен ауылдастар арасында тегін таратуға мәжбүр болғаны деректік құжаттардан мәлім болып отыр. Соңымен, ОГПУ уәкілдерінің хат-хабарларында келесі мәліметтер келтірілген: «Қызылтау болысының байларын экспроприациялау туралы

қауесеттердің таралуына байланысты олардың қолда бар малдары Куянды жәрмеңкесінде сатылады және несиеге үлестіріледі және малды өткізу үшін күшейтілген дайындық жүргізіледі, сол болыстың ауылдағы байлары: Қайдар Омаровтің, Ереженов Смағұлдың, Еңсебаев Мұсапірдің малдары мемлекет пайдасына алынады деген соң жәрмеңкеде малдың бір бөлігін сатып жатыр. Тағы ауыл тұрғындарына мал сату және несие беру жағдайлары орын алуда» делінген (ГАПО, 157: 156-158). Тәркіленгендер Қылмыстық кодекстің баптарына сәйкес тергеуге ілінбеді, сондықтан одан әрі ақтауға да жатпағаны мәлім. Кейіннен тәркіленгендердің кейбіреулері де осындай баптар бойынша сотталуы мүмкін еді. Сондай-ақ, саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы заңның сотталғандарға, мысалы, «масақ үшін» деген баппен сотталған адамдарға қолданылмағанын атап өткеніміз жөн.

Мыңдаған қазақ шаруалары малдарын сойып, сатқандары үшін немесе ауылдастары, туыстары арасында таратқаны үшін сотталғандары мәлім. Колхоз төрағасы Егеубаевтың хаты осыны нақты айғақтайды: «25% конфискованного скота вследствие истощения доставить на мясо. По суду должно взыскаться с кулаков и спекулянтов. Дополнительно конфисковать 50% и 25%» (ГАПО, 157: 227).

1929 жылы «Ұлы үзіліс» саясатын жариялаумен кескілескен таптық күрестің жаңа кезеңі ашылады. Шаруаларды үрей биледі. 1927-29 жж. оларға қарсы 1926 жылғы РСФСР Қылмыстық кодексінің 60, 61 және 62-баптары белсенді қолданылды, бұл «бай және құлақтарды» мемлекеттік міндеттерді орындаудан бас тартқаны үшін мүлкін тәркілеумен 1 жылдан 2 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға негіз болғаны мәлім. Аталған заңдарға қоса 107-бап, яғни алыпсатарлықпен айналысты деген таңба астығын бермеген шаруаларға қарсы қолданысқа енгені хақ. Әділет халық комиссариатының 1929 жылғы 5 қыркүйектегі циркулярына сәйкес «бай-шонжарларға, құлақшыларға» және контрреволюционерлерге қарсы өлім жазасы - ату жазасын қолдану арқылы қуғын-сүргінге жол берілді. Ал РКФСР Халық Комиссарлары Кеңесінің 1929 жылғы 19 қарашадағы шешімімен сотталған «бай мен кулақтарды» концлагерьлерде ұстауға құқық беріліп, бүкіл қазақ даласында лагер жүйесі кен белес алғаны тарихи шындық.

Жергілікті билік органдарына бай мен кулақтарды жаппай ұжымдастыру саясатын іске асыру мақсатында 1929 жылы 26 шілдеде БКП (б) Павлодар округтік комитетінің барлық бай-кулақ шаруашылықтарына жеке арнайы салық енгізілсін деген қаулы қабылданды (Ашаршылық, 2021). Тәркілеу тізімдерін құруға тек қана жергілікті ОГПУ органдары қатысып қоймай, қаржы бөлімдері де белсене қатысты. Жалпы, осы науқанды толыққанды асыру мақсатында бай мен кулақтарды елден бездіру үшін «итжеккенге» айдау тәсілін кенінен қолданысқа алғаны мәлім (ГАПО, 121а: 212; ГАПО, 32а: 27-28 об).

Қорытынды. Тоталитарлық мемлекеттің қатыгез қылмыстық және еңбек заңнамасы өз азаматтарын негізсіз жазалау түрлерін ойлап тапты. Қаншама жазықсыз адамдардың тағдырлары тәлкекке ұшырап, бала-шағасы зардап шеккені бүгінгі таңда тарихи шындық. Бай мен кулақтар тек құқықтарынан ғана айырылмай, яғни сайлау науқанына қатысу, дауыс беру, олар соңымен қоса, өз жинап-терген, адал еңбектерімен тапқан мүліктерінен, иелік еткен жерінен айырылды. Жалпы таптық күрес кесірінен ауқатты және орташа топқа жататын шаруалар әлеуметтік және экономикалық қыспаққа алынды, құқықтары тапталды. Жалпы, мұрағаттық деректерді сараптай келе, кеңес үкметі әлеуметтік осал таптың өз жағдайына наразылығын қолдана отырып,

жергілікті биліктің таптық науқанын бүркеніп жамылып, өз араларынан кім тәркілеуге және тап ретінде жойылуға тиіс деген шешімді алға тартқаны дәлелдей түседі. Кеңес үкметі таптық күрес науқанын жалау етіп ұйып отырған ауыл азаматтарын және орыс шаруалар арасына іріткі салып, тәркілеу үрдісіне белен серпіліс бергені хақ.

Зерттеуде пайдаланылатын мұрағаттық құжаттар мен мерзімді баспасөздің деректері көбіне алғаш рет ғылыми айналымға енгізіліп, Ертіс-Павлодар өңіріндегі бай мен кулактарды жою үрдісін зерделеуге мүмкіндік беретінін атап өткенді жөн көреміз.

Әдебиеттер мен деректер тізімі:

Абылхожин Ж. Очерки социально-экономической истории Казахстана. XX век. Алматы, 1998.

Дахшлейгер Г.Ф. Социально-экономические преобразования в ауле и деревне Казахстана (1921-1929 гг.). Алма-Ата, 1965. 535 с.

Дахшлейгер Г.Ф., Нурпеисов К.Н. История крестьянства Советского Казахстана. Т.1. А., 1985. 247 с.

Каримова А.Е. Қызыл қырғынның құрбаны (Зында Шорманов хақында) // Қазақ тарихы. – 2018 – қантар - № 1 – 23 - 25 бб.

Козлов А.П. Раскулачивание в Казахстане: специфика, последствия (1929-1933 гг.) <http://www.gramota.net/materials/3/2014/5-1/33.html>

Коллективизация сельского хозяйства в республиках в Средней Азии и Казахстане: опыт и проблемы. Алма-Ата: Ғылым, 1990. 200 с.

Насильственная коллективизация и голод в Казахстане в 1931-1933 гг. Сб. документов и материалов / Вступ. статья и сост. К.С. Алдажуманов и др. - Алматы. Фонд «XXI век», 1998. 263 с.;

Козыбаев М.К., Алдажуманов К.С., Абылхожин Ж.Б. Насильственная коллективизация в Казахстане. Алматы: Ғылым, 1992. 36 с.

Малышева М.П. «Казахи в Сибири в период демографических кризисов (1919-1934 гг.)». Омск: ОмГПУ, 1998. 135 с.

Киндлер Р. «Сталинские кочевники: Власть и голод в Казахстане» [пер. с нем. Л.Ю. Пантиной]. М.: Политическая энциклопедия, 2017. 382 с.

Сабданбекова З.А. Социально-демографическое развитие населения Павлодарского региона (1897-2007 гг.): Автореф. канд. диссерт. Павлодар, 2009. 30 с.

Омарбеков Т.О. Политическая репрессия против крестьянства // Вестник КазГУ. Серия ист., 1998, № 8, с.35.

Омарбеков Т. Голодомор в Казахстане (хрестоматия). Алматы, 2010. <https://caanetwork.org/archives/6126>

Омарбеков Т. Зобалаң. Алматы: Санат. 1994. 272 б.; Омарбеков Т. Қазақстан қасіреті: Көмекші оқу құралы. Алматы: Санат, 1997. <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/9022/>

Халидуллин Г.Х. Политика советской власти и ее силовых органов в проведении насильственной коллективизации и конфискации в Казахстане // Вестник КазНПУ. Серия историческая. – 2014, № 2 – С. 27-36.

References:

Abylkhozhin Zh. Ocherki sotsial'no-ekonomicheskoi istorii Kazakhstana. XX vek. Almaty, 1998.

Dakhshleiger G.F. Sotsial'no-ekonomicheskie preobrazovaniya v aule i derevne Kazakhstana (1921-1929 gg.). Alma-Ata, 1965. 535 s.

Dakhshleigar G.F., Nurpeisov K.N. Istoriya krest'yanstva Sovetskogo Kazakhstana. T.1. A., 1985. 247 s.

Karimova A.E. Qyzyl qyrgynnyң qyrbany (Zynda Shormanov khaqynda) // Qazaq tarikhy. – 2018 – qantar - № 1 – 23 - 25 bb.

Kozlov A.P. Raskulachivanie v Kazakhstane: spetsifika, posledstviya (1929-1933 gg.) <http://www.gramota.net/materials/3/2014/5-1/33.html>

Kollektivizatsiya sel'skogo khozyaistva v respublikakh v Srednei Azii i Kazakhstane: opyt i problemy. Alma-Ata: Fylym, 1990. 200 s.

Nasil'stvennaya kollektivizatsiya i golod v Kazakhstane v 1931-1933 gg. Sb.dokumentov i materialov / Vstup. stat'ya i sost. K.S. Aldazhumanov i dr. – Almaty. Fond «KhKhI vek». 1998. 263 s.;

Kozybaev M.K., Aldazhumanov K.S., Abylkhozhin Zh.B. Nasil'stvennaya kollektivizatsiya v Kazakhstane. Almaty: Gylym, 1992. 36 s.

Malysheva M.P. «Kazakhi v Sibiri v period demograficheskikh krizisov (1919-1934 gg.)». Omsk: OmGPU, 1998. 135 s.

Kindler R. «Stalinskie kochevniki: Vlast' i golod v Kazakhstane» [per. s nem. L. Yu. Pantinoi]. M.: Politicheskaya entsiklopediya, 2017. 382 s.

Sabdanbekova Z.A. Sotsial'no-demograficheskoe razvitie naseleniya Pavlodarskogo regiona (1897-2007 gg.): Avtoref.kand.dissert. Pavlodar, 2009. 30 s.

Omarbekov T.O. Politicheskaya repressiya protiv krest'yanstva // Vestnik KazGU. Seriya ist., 1998, № 8, s. 35.

Omarbekov T. Golodomor v Kazakhstane (khrestomatiya). Almaty, 2010. <https://caa-network.org/archives/6126>

Omarbekov T. Zobalaң. Almaty: Sanat. 1994. 272 b.; Omarbekov T. Qazaqstan qasireti: Kөmekshi oқu qyraly. Almaty: Sanat, 1997. <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/9022/>

Khalidullin G.Kh. Politika sovetskoi vlasti i ee silovykh organov v provedenii nasil'stvennoi kollektivizatsii i konfiskatsii v Kazakhstane // Vestnik KazNPU. Seriya istoricheskaya. – 2014 - № 2 – S. 27-36.